

Analysis of the Phenomenon of Ethnicity; Roots and Consequences in Azeri Areas

Mehrdad Mohammadian¹ | Wali Jabbari² | Mohammad Reza Rashidi AlHashim³

Abstract

Ethnicity; Ethnic tendencies and feelings and hostility to foreign groups that have several generations of permanence and persistence and are studied in the context of social disruptions. A phenomenon that reinforces feelings of kinship, racial affiliation, underestimation of the identity and culture of others, and intensifies separatism. By examining and analyzing this social problem through a grounded theory, a paradigm model based on the perceptions and interpretations of actors and experts has been presented. Causal conditions are the link between the set of factors and political-security and cultural-social interventions of foreign forces and internal factors such as discrimination and the weakness of diplomacy as the bedrock of external factors. The basis conditions include feelings of relative deprivation, geographical location, ethnocentrism, ethnic cohesion under nationalism, Iran-friendliness, Shiism, and Azeri identity-seeking, weak flaws, and non-segregated protests. Intervention conditions are the cohesion of foreign mass media in making waves, the weakness of national and local media, historical oblivion, the transformation of sports clubs into rallies, and the surfing of ethnic groups. Strategies include: enlightenment of public opinion, development of social justice, social pathology, strengthening of Islamic rituals, political-security confrontation with foreign forces, national identity and strengthening of national and local media. Consequences: Decreased national legitimacy and authority, threat to social security, weakening of beliefs, increasing social challenges, ethnic divergence, gap in national unity and the possibility of armed war and foreign interference.

Keywords: Ethnicism, Social Discontinuity, Foreign Forces, Internal Factors.

54

Vol. 30
Spring 1401

Research Paper

Received:
2 June 2021
Accepted:
20 February 2022
P.P: 229-258

DOR: 20.1001.1.25381857.1401.15.54.9.4

1. Corresponding Author: Assistant Professor, Department of Sociology, Department of Sociology, Khalkhal Branch, Islamic Azad University, Khalkhal, Iran M.mohammadian@aukh.ac.ir

2. Phd Student in Sociology, Department of Sociology, Khalkhal Branch, Islamic Azad University, Khalkhal, Iran

3. Assistant Professor, Department of Socio-Cultural and Soft Power, Faculty of Humanities and Soft Power, Imam Hossein University, Tehran, Iran

واکاوی پدیده قومی گرایی؛ ریشه‌ها و پیامدها در مناطق آذری نشین

مهرداد محمدیان^۱ | ولی جباری^۲ | محمد رضا رشیدی آل هاشم^۳

چکیده

قومی گرایی، گرایشات و احساسات قوم‌مدارانه و دشمنی با گروه‌ها و اقوام بیگانه می‌باشد که چندین نسل پایداری و ماندگاری داشته و در چارچوب گسست‌های ملی مطالعه می‌شود. پدیده‌ای سیاسی - اجتماعی که تمایلات خویشاوندی، علقه‌های هم‌خونی و پایین‌بودن هویت فرهنگ‌های دیگر را تقویت و جدایی‌طلبی را تشدید می‌کند. تحقیق حاضر با هدف مطالعه و تحلیل پدیده قومی گرایی با رویکرد کیفی و با استفاده از نظریه مبنایی و پاسخ‌یابی سؤال عوامل مؤثر بر شکل‌گیری قومی گرایی در آذربایجان انجام شد و مدل مفهومی را براساس تفاسیر کنشگران و کارشناسان موضوع که از طریق نمونه‌گیری هدفمند و برمبنای اصل اشباع نظری انتخاب شده‌اند، ارائه می‌دهد. برحسب یافته‌ها شرایط علی، پیوند مجموعه عوامل و دخالت‌های سیاسی - امنیتی و فرهنگی - اجتماعی نیروهای خارجی و عوامل داخلی هم‌چون تبعیض و ضعف دیپلماسی به‌عنوان بسترساز عوامل خارجی می‌باشند. شرایط زمینه‌ای شامل احساس محرومیت نسبی، موقعیت جغرافیایی منطقه، ایران‌دوستی، شیعه‌گری و هویت‌طلبی آذری‌ها هستند. انسجام رسانه‌های خارجی در موج‌سازی، ضعف رسانه‌های ملی و محلی و تبدیل باشگاه‌های ورزشی به موج‌سواری قومی‌گراها، شرایط مداخله‌گر می‌باشند. راهبردها عبارت‌اند از: تنویر افکارعمومی، توسعه عدالت اجتماعی، آسیب‌شناسی اجتماعی، تقویت شعائر اسلامی، مقابله سیاسی - امنیتی با نیروهای خارجی، هویت‌سازی ملی و تقویت رسانه‌های ملی و محلی و پیامدها شامل کاهش مقبولیت و اقتدار ملی، تهدید امنیت اجتماعی، تضعیف باورها، افزایش چالش‌های اجتماعی، واگرایی اقوام، شکاف در وحدت ملی و احتمال جنگ مسلحانه و دخالت خارجی می‌باشند. کلیدواژه‌ها: قومی گرایی، گسست‌های اجتماعی، نیروهای خارجی، عوامل داخلی.

کلیدواژه‌ها: قومی گرایی؛ گسست‌های اجتماعی؛ نیروهای خارجی؛ عوامل داخلی.

DOR: 20.1001.1.25381857.1401.15.54.9.4

۱. نویسنده مسئول: استادیار، گروه جامعه‌شناسی، واحد خلخال، دانشگاه آزاد اسلامی، اردبیل، ایران

M.mohammadian@aukh.ac.ir

۲. دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی، گروه جامعه‌شناسی، واحد خلخال، دانشگاه آزاد اسلامی، اردبیل، ایران

۳. استادیار، گروه فرهنگی - اجتماعی و قدرت نرم، دانشکده علوم انسانی و قدرت نرم، دانشگاه امام حسین (ع)، تهران، ایران

مقدمه و بيان مسئله

ايران كشوري با تنوع فرهنگي و قومي مي‌باشد؛ اما در طول تاريخ هويت ايراني با محوريت اسلام به خصوص تشيع و وطن دوستي بر ساير جنبه‌ها ارجحيت داشته است. در قرون متمادی مبنای ايلي و قبیله‌ای گروه‌بندی‌های ایران، باعث نوع خاصی از روابط بین قبایل با حکومت‌ها بود. حاکمیت مرکزی جایگاه رهبران ایلات را تأیید می‌کرد و آنان نیز به‌عنوان نمایندگان دولت، دفاع از تمامیت سرزمینی ایران را برعهده داشتند. رفتار سیاسی وحدت‌بخش و هم‌زیستی تاریخی موجب شده بود تا تنوع قومی در طول کلیت جامعه ايراني (نه در عرض) معنی پیدا کند و آذربایجان نیز در همبستگی اجتماعی کشور، سرپنجه ایران بوده و به‌ویژه از دوره صفویه تا به حال در وحدت جغرافیایی و فرهنگی، رسمیت تشيع، دفاع از کشور، مثل موقعیت جغرافیایی‌اش، هم‌چون سر ایران پرچمدار جنبش‌ها و حرکت‌های سرنوشت ساز بوده است.

سیاسی شدن قومی در ایران به‌دنبال نوسازی عصر رضا شاه و با تأثیر عوامل ثانوی بود. تفاوت‌های فرهنگی و اجتماعی، به‌ویژه تنوعات قومی - فرهنگی، انقلاب ارتباطات، روابط فرامرزی و سوءاستفاده و تحریک نیروها و بازیگران بین‌المللی زمینه تنش شده؛ اما تأثیر زیادی در صف متحد آذربایجان با ایران نداشته‌اند (بایوردی و کریمیان، ۱۳۹۳: ۸۹-۷۸) و به تعبیر کنت گوینو^۱ فرانسوی، ایرانیان مردمی با پیوند نژادهای مختلف، هويت خود را نگه داشته‌اند، اندیشه‌ها و منافع خود را به هم پیوسته و همانند یک تنه، به‌هم تنیده‌اند، به‌نحوی که هر یک از آن تار و پود می‌تواند کشیده و دراز شود، بدون آنکه به هم گره بخورند. احساس مشترک، بخش مهمی از میراث اخلاقی ایرانیان را تشکیل می‌دهد (گوینو، ۲۰: ۱۹۸۰). خودآگاهی‌ها و ستیزهای قومی با گسترش شبکه‌های ارتباطی، یکپارچگی ملت‌ها را فرو می‌پاشد و واحدهای سیاسی را به مخاطره می‌اندازد. تنوع فرهنگی، مرزنشینی، پایین‌بودن مؤلفه‌های توسعه و تحریکات نیروهای خارجی در مناطق قومی، در مسیر وحدت و تمامیت ارضی کشور در حساس‌ترین حوزه‌های راهبردی و دیواره‌های مرزی، می‌تواند بحران ایجاد نماید که گاهی شاهد این چالش‌ها می‌باشیم. قوم‌دوستی پدیده‌ای درونی و بدون بار معنایی منفی می‌تواند در افزایش انسجام اجتماعی، امنیت ملی و

1. Gobineau

تنوع بخشی فرهنگی زیستی اقوام زیر یک پرچم باشد؛ اما نیروهای منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای با سوء استفاده از مشکلات اقتصادی و معضلات فرهنگی، در فضای مجازی، مراکز علمی، اماکن تفریحی و ورزشی، درصدد تحریف افکار عمومی نسبت به هویت فرهنگی - تاریخی و ایجاد بدبینی ملی هستند.

مردم آذربایجان خود را ایرانی، شیعه و ترک زبان می‌دانند و هویت طلبی فرهنگی و لزوم احترام نظام سیاسی به مؤلفه‌های هویت فرهنگی و محلی غالب است؛ اما به دلیل هم‌جواری جغرافیایی این مناطق با کشورهای همسایه و مراودات فرهنگی و اقتصادی مستمر، ارتباطات رسانه‌ای و مجازی، عقب ماندگی‌های اقتصادی و کاستی‌های فرهنگی، درصد بیکاری بالا نسبت به سایر مناطق کشور و تأثیر نیروهای خارجی، شاهد تبدیل شدن این موضوع به مسأله اجتماعی بوده‌ایم که گاهی بحران‌های موقت ایجاد می‌کند. رفتارهای پر خاشگرانه قومی در واکنش به برنامه‌های تلویزیونی، انتخابات و مسابقات ورزشی بیشتر شده و تحریکات قومی گرایانه از تفاوت‌های قومی و فرهنگی عبور کرده و بر هویت خواهی افراطی و ملی‌گرایی انحرافی و شعارهای الحاق‌گرایانه و استقلال طلبانه تبدیل می‌شود که می‌تواند ضربات جبران‌ناپذیری بر سرمایه‌های فرهنگی - اجتماعی وارد کند. شناخت عوامل داخلی و خارجی مسائل قومی، شناسایی بسترها و مدیریت توسعه اقتصادی و فرهنگی - اجتماعی در مناطق آذربایجان، بررسی جامعه‌شناختی ظرفیت‌ها و آسیب‌شناسی و مطالعات اقوام‌پژوهی تخصصی می‌تواند در تنویر افکار عمومی نسبت به واقعیات تاریخی و اجتماعی - فرهنگی، رفع سردرگمی‌های هویتی، سیاسی و مانع تاریخ‌سازی بیگانگان مؤثر باشد.

نظریات قومی‌گرایی^۱ موجود قابلیت تعمیم به ایران و آذربایجان با پیشینه‌ها و زمینه‌های متفاوت تاریخی را ندارد و باید از داده‌های جامعه ایرانی و برخاسته از تحقیقات تاریخی، پیمایشی و کیفی، به دنبال شناسایی ابعاد و زوایای پنهان و آشکار قومی‌گرایی بود. پژوهش حاضر با دغدغه این موضوع و برای روشنگری و بیان پیامدهای موضوع و ضرورت‌های راهبردی انجام می‌شود. هدف اصلی پژوهش، واکاوی و تحلیل کیفی پدیده قومی‌گرایی است و اهداف فرعی عبارتند از مطالعه و بررسی عوامل، ریشه‌ها و پیامدهای گرایشات قومی.

1. Ethnicity

سؤال اساسی تحقیق این است که «عوامل تأثیرگذار بر شکل‌گیری، تحریک و گسترش افکار و فعالیت‌های قومی‌گرایی در مناطق آذری‌نشین کدامند و پیامدهای اجتماعی شکل‌گیری قومی‌گرایی و راهبردهای لازم در راستای مدیریت آن چیست؟»

پیشینه پژوهش

سیاسی شدن مطالبات قومی در زمره موضوعاتی است که پژوهشگران داخلی و خارجی به آن توجه کرده و در کشور چندقومی هم‌چون ایران، موضوع هویت ملی و قومی از موضوعات اصلی علوم اجتماعی می‌باشد.

محمدی و رضایی (۱۳۹۷) در تحقیقی با عنوان «بررسی عوامل فرهنگی و اجتماعی مؤثر بر گسترش پان‌ترکیسم در آذربایجان ایران»، قدرت‌های بین‌المللی، حکومت‌های جدید تمامیت‌خواه و نقش نخبگان را بر پدیده قومی‌گرایی مهم می‌دانند. در این تحقیق اقدامات حکومت‌های جدید با حدود ۷۵ درصد، قدرت‌های خارجی با حدود ۳۵ درصد و نخبگان منطقه‌ای با ۱۰ درصد، موجب گسترش قومی‌گرایی در این منطقه می‌شوند.

اسدی‌فرد (۱۳۹۵) در تحقیق «نقش قومی‌گرایی در امنیت مناطق مرزی استان‌های آذربایجان شرقی و اردبیل» نتیجه می‌گیرد مردم آذربایجان، ضمن احترام به ارزش‌ها و هویت خویش و علاقمند به ارتباط با خویشان‌اندان خود در آن سوی مرز، هویت دینی و فرهنگی را سرمایه اجتماعی تلقی و خود را عضو کشور ایران می‌دانند و قومی‌گرایی تأثیری در واگرایی آن‌ها ندارد.

نورانی و علی‌نیا (۱۳۹۴) در تحقیقی با عنوان «مطالعه تنگناها و چالش‌های قومی در ایران»، قومی‌گرایی را تحت تأثیر عوامل خارجی و داخلی بررسی نموده‌اند. عوامل درگیری‌ها و بحران‌های قومی به‌ویژه بحران‌های سال ۱۳۸۵، راه کارهای مدیریت، سیاست‌گذاری تنوع قومی، احترام به ارزش‌ها و فرهنگ اقوام با هدف افزایش انسجام ملی، از نتایج تحقیق است.

عبدی و مقصودی (۱۳۹۲) در تحقیق «هم‌گرایی در آذربایجان» نتیجه می‌گیرند به‌دلیل تعلقات تاریخی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی، مناطق آذری‌نشین با دیگر مناطق هم‌گرایی

بیشتری دارند؛ اما با تأثیر وضعیت‌های اقتصادی، اجتماعی و گاهی سیاسی داخل کشور و تأثیر قدرت‌های خارجی، نیروهای جدایی‌خواه فعال‌تر شده و چالش‌هایی برای کشور ایجاد کرده‌اند. نظریه‌پردازانی هم‌چون والرشتاین^۱، مایکل هشتر^۲، ام.جی. اسمیت^۳، ناتان گلیرز^۴ و دانیل موبنیهان^۵، فردریک بارت^۶ و سوزان اولزاک^۷، جوزف روتشیلد^۸ و مایکل بانتون^۹ که مطالعات خود را با تأکید بر چارچوب‌های اجتماعی و رشد اقتصادی به‌عنوان گزاره‌های تبیین‌پلورالیسم فرهنگی و رقابت‌نخبگان و انتخاب حساب‌گراانه انجام داده‌اند، نتیجه می‌گیرند قومیت‌ها با تکیه بر یک متغیر قابل تبیین نیست و متغیرهای داخلی و خارجی تأثیر دارند (جوادی ارجمند و همکاران، ۱۳۹۲).

کروگر و آگوا^{۱۰} (۲۰۱۱) شش مؤلفه زبان غیرمستترک، قوم‌گرایی بالا، تبار غیرمستترک، تحریک‌های کشورهای هم‌جوار، انزوای سیاسی و اجتماعی و محرومیت نسبی اقتصادی، بهداشتی و آموزشی را به‌منزله عوامل واگرایی قومیت در جریان ملت‌سازی شناسایی کرده‌اند. مالشویچ^{۱۱} معتقد است تبعیض‌های اجتماعی دائمی بر ساختار تنش‌های اجتماعی و زمینه‌های نارضایتی اجتماعی در میان افراد گروه‌های قومی دلالت دارد که منجر به شکاف‌های اجتماعی و برجسته‌شدن هویت‌طلبی می‌شود که نابرابری‌های اجتماعی، ناعدالتی در مشارکت سیاسی، احساس محرومیت، ضعف اطلاع‌رسانی، ارتباطات اجتماعی و نخبگان قومی، اصلی‌ترین آن عوامل است (محمدزاده و قادرزاده، ۱۳۹۷).

بررسی پیشینه‌های مطالعاتی و تحقیقات انجام‌شده نشانگر آن است که برای تبیین مسائل ملی و قومی ایران، به‌جای پرداختن به مسائل کلی و تحقیقات صرفاً کمی، بایستی با حضور در میدان تحقیق و رصد تغییرات جامعه با رویکردهای تفسیری - کیفی و تاریخی - تطبیقی از موانع فوق

1. wallerstein
2. Hechter
3. Smith
4. Glears
5. Moinihan
6. Bart
7. Olzak
8. Rothschild
9. Banton
10. Kruger, Aguwa
11. Malshevich

بیرون آمده و پدیده‌های فرهنگی - اجتماعی را به‌عنوان امری سیال و متکثر در نظر گرفت. ضمن اینکه در بررسی مسائل قومیتی نمی‌توان نگرش یک‌سویه به مسائل داشت. در پژوهش حاضر ضمن توجه به عوامل داخلی مؤثر بر پدیده اجتماعی قومی‌گرایی که بسترساز سایر تأثیرات هستند، توجه ویژه‌ای به عوامل خارجی شده است.

تعریف مفاهیم

قومی‌گرایی^۱ (گرایشات قومی):

قومی‌گرایی منبعث از چندین واژه مهم جامعه‌شناختی است که شامل موارد زیر است:
قوم اجتماعی: افرادی که منشأ (واقعی یا خیالی) سرنوشت، احساس و انحصار نسبی منابع ارزشمند مشترک دارند.

قومیت: گروه انسانی که زبان، فرهنگ، روش زندگی و تمایزات گروهی ویژه‌ای در چارچوب یک شاخه بزرگ نژادی دارای نیاکان، نام، سرزمین، زبان، فضاهای زیستی، رسوم و آداب و ارزش‌های مشترک دارند.

هویت قومی: ویژگی‌های فرهنگی که یک قوم را از اقوام دیگر متمایز و بین اعضای یک قوم احساس تعلق به همدیگر ایجاد کرده و آن‌ها را منسجم می‌کند (زمانی، ۱۳۹۴:۴۴۱).
گروه قومی: مردمی با ویژگی‌های خاص دینی - نژادی، جغرافیایی و عادات و رسوم در داخل یک مجموعه اجتماعی - فرهنگی گسترده (ساروخانی، ۱۳۸۰: ۲۳۶).

قوم‌مداری: قوم‌مداری، نوعی تلقی فرهنگی است که براساس آن، اعضای یک قوم، ارزش‌ها، هنجارها و شیوه زندگی قوم خود را برتر از دیگر اقوام می‌دانند و براساس دیدگاه‌های قالبی درباره دیگر اقوام قضاوت می‌کند (یوسفی و اصغرپور، ۱۳۸۸).

قومی‌گرایی پدیده‌ای است که احساسات طایفه‌گرایی، تعلقات نژادی، کم‌ارزش خواندن هویت و فرهنگ دیگران را تقویت و تمایزطلبی را تشدید می‌کند و می‌تواند امنیت یک واحد سیاسی را در معرض مخاطره جدی قرار داده و به تجزیه جمعیت و سرزمین بینجامد (عزیزی، ۱۳۸۵: ۱۷).

تجزیه‌طلبی^۱:

تقاضای جدایی یک فرهنگ، قبیله، دین، نژاد، دولت یا جنیست برای انفکاک از گروه بزرگتر و خروج رسمی از قدرت سیاسی مرکزی و کسب وضعیت اقتدار مستقل یا هویت حقوقی جدید است. در فلسفه سیاسی، به عمل کنار کشیدن از یک ارگان، حزب، یا پیکره‌ای سیاسی می‌گویند (هریس، ۲۰۰۹، ۳۲۰). این پدیده در میان گروه‌های قومی که در یک منطقه جغرافیایی معین ساکن بوده و تحت حاکمیت یک دولت چندقومی هستند، بیشتر مشاهده می‌شود. از نظر کرنل، تجزیه‌طلبی انفصال جدید در سرزمین مادری یک کشور و تقسیم آن کشور است به دو سیستم سیاسی جداگانه یا بیشتر که تحت نظر دو دولت مقتدر مستقل اداره شوند. تجزیه‌طلبی چیزی شبیه جداشدن یا رهاشدن و بازگشت بخشی از یک سرزمین به قلمرو و سرزمین قبلی است. هرچتر، هر عملی با هدف نقض تمامیت ارضی کشور از جمله جداکردن بخشی از سرزمین یا تجزیه کشور از طریق زور یا برنامه‌ریزی و آماده‌سازی برای این اقدام، تجزیه‌طلبی است تا یک سرزمین خاص را از یک کشور خاص جدا و یک کشور جدید و مستقل ایجاد کرده یا حقوق خودمختاری گسترده را به دست آورند. تجزیه‌طلبی بدون تصمیم همگانی که نخبگان، قصد جداکردن آن از یک دولت - ملت مشخص را دارند، قابل درک نیست. تجزیه‌طلبی نتیجه مؤثر تصمیمات جمعی گروه‌های مردم و نخبگان می‌باشد (خسروی، ۱۳۹۵).

پان^۲:

واژه‌ای یونانی به معنی اتحاد، یگانگی، کل و همه که به معنی برتری قومی، نژادی، زبانی و مذهبی است. در ایدئولوژی‌های پان، روی مفاهیم عام و کلی هم‌چون زمین، مذهب، زبان، نژاد و خون تکیه کرده و اکثراً، برداشت‌های افراطی از آن‌ها به دست می‌آید که غیرقابل تغییر قلمداد می‌گردند. پان‌ها اسطوره دشمن خارجی دارند و زمینه به وجود آمدن این ایدئولوژی‌ها مبتنی بر احساس تهدید از دیگران است برای حفظ آب، خاک، هویت که به دست آوردن امنیت، حفظ زبان، مذهب، انگیزه‌های قدرت‌طلبی، برتری‌طلبی، هویت‌طلبی، حفظ امنیت و رقابت، نقش اساسی و پنهان دارند (طالبی، ۱۳۹۷).

1. Separatism
2. Pan

پان‌تورانیسم^۱ ایده سیاسی مبتنی بر اتحاد کلیه اقوام ملل ترک‌زبان و ترک‌نژاد با خصلت توسعه‌طلبی سیاسی و نیز با عنوان اتحاد فرهنگی می‌باشد. پان‌تورانیسم توصیف وسیع‌تری از ناسیونالیسم است؛ ایده تصور سرزمینی فراتر از ترکیه برای ترکان و تلاش برای ایجاد سرزمین واحد که هیچ‌گاه از نظر سیاسی مرز مشخصی نداشته است (بیات، ۱۳۹۸). پان‌ترکیسم^۲ از دو واژه پان و ترکیسم یعنی همه ترک‌ها تشکیل یافته است. «حرکتی سیاسی که از ۱۵۰ سال پیش برای اتحاد اقوام ترک‌زبان تحت حکومت یک دولت تلاش می‌کند. ایدئولوژی ملی‌گرایانه و توسعه‌طلبانه‌ای که یک کاسه‌کردن تمام ملیت‌ها و مردم ترک‌تبار را که به زبان ترکی صحبت می‌کنند، دنبال می‌کند (رئیس‌نیا، ۱۳۹۸؛ ۴۶۷).

پان‌آذریسم^۳ نسخه ایرانی پان‌ترکیسم و محصول تلاش اتحاد جماهیر شوروی از سالیان گذشته برای دسترسی به آب‌های گرم بوده است. ابتدا ایده تشکیل دولت مستقل آذربایجان از طریق ادغام آذربایجان تاریخی (مناطق آذری ایران و آن سوی ارس) را مطرح و تمام تلاش خود را به کار بستند تا تقویم، خط و اسامی فارسی و تمام مواردی که در منطقه، نمود تمدن ایرانی را داشت، تغییر دهند (ایساک یونانسیان، ۱۳۹۷). سابقه پان‌آذریسم نهایتاً به تأسیس اولین جمهوری آذربایجان در سال ۱۹۱۸ توسط مساوات‌طلب‌ها برمی‌گردد که اتحاد آذری‌ها و به اصطلاح آذربایجان بزرگ را در نظر داشت. جریان پان‌آذریسم، رهبری و حرکت مستقلی برای خود ندارد؛ بلکه توسط پان‌ترکیست‌ها و محافل ملی‌گرای ترکیه (یا حکومت جمهوری آذربایجان به صورت پنهان و آشکار) هدایت می‌شود (کاظمی، ۱۳۹۵: ۲۶۴).

هویت ملی^۴:

ملت، مجموعه بزرگ انسانی در یک گستره جغرافیایی زیرنظر مدیریت سیاسی واحد قرار دارد. مقبولیت حکومت‌ها از مردمی است که خود آن حکومت را تشکیل می‌دهند. حاکمیت ملی در برابر قدرت‌های خارجی و بیگانگان یا سلطه تعدادی بر ملت قرار دارد. ملت و دولت و سرزمین مرتبط با هم هستند. در عصر حاضر واژه ملت در تقابل با مفهوم قوم اهمیت پیدا کرده

1. Pan- Turanism
2. Pan-Turkism
3. Pan- Azerism
4. National Identity

است (برتون، ۱۳۸۴؛ ۲۳۲). هویت به معنی چه و چه کسی بودن، معرفی و ماهیت چیزی بوده و شکل اصلی در دولت به حساب می‌آید. خصوصیات و ویژگی‌های اجتماعی، روانی، فرهنگی، فلسفی، زیستی و تاریخی گروه است که بر یگانگی یا مشابهت اعضای آن با یکدیگر دلالت دارد و آن‌ها را در ظرف مکانی و زمانی خاص، مقبول و اختیاری، از سایر گروه‌ها و افراد جدا می‌کند (الطایی، ۱۳۸۲؛ ۱۵۸).

اهمیت هویت ملی از دیدگاه جامعه‌شناختی نقش آن همبستگی اجتماعی در جامعه است. در طول تاریخ، هویت ملی شامل فرهنگ، شعائر دینی، زبان، آداب و رسوم، داستان‌های قومی و ... در هر سرزمینی تقدس داشت (حجازی، ۱۳۸۵). آنچه هویت افراد یک قوم را ایجاد و از اقوام دیگر متمایز می‌نماید، کنش فرهنگی همانند؛ یعنی مجموعه اعتقادات، رفتارها و مناسک می‌باشد. این منش‌ها هویت فردی و مجموعه هویت افراد نیز هویت گروهی را تشکیل می‌دهد. از نظر کاستلز^۱ هویت فرایند ساخته شدن معنا بر پایه ویژگی‌های فرهنگی است که بر دیگر منابع معنا برتری دارند (کاستلز، ۱۳۸۰). عده‌ای شکل‌گیری هویت ملی در ایران را متأثر از دنیای غرب می‌دانند که در نهضت مشروطه نمود پیدا کرد. برخی وجود هویت ایرانی را قرن‌ها پیش از مغرب زمین و به دوره‌های دیرین تاریخ ایران متعلق می‌دانند. مهم‌ترین شاخصه این هویت، تداوم سرزمینی، سیاسی و فرهنگی ایرانی بوده که با وجود گسست‌های کوتاه، از دوران باستان تا به امروز مشاهده می‌شود (احمدی، ۱۳۸۲؛ ۹).

رسانه‌های قومی گرا:

نیروها و قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای برای تضعیف حاکمیت، تحریک و پشتیبانی از اقوام را با حمایت‌های سیاسی، مالی، رسانه‌ای، اطلاعاتی یا وعده‌هایی چون خودمختاری، زمینه نارضایتی عمومی، آشوب و درگیری داخلی را فراهم می‌کنند (طالبی، ۱۳۹۱). شبکه‌های مجازی اختلافات و تنش‌های قومی را بین کشورهای هم‌زبان یا هم‌نژاد تشدید کرده و زمینه دخالت نیروهای بیگانه و فرامنطقه‌ای را فراهم می‌کنند. احساسات و اندیشه‌های قومی گرایانه و اختلافات مذهبی، همبستگی ملی، وفاق میان گروه‌ها و شبکه اعتماد عمومی را تضعیف نماید و قومی‌گرایی فرقه‌ای و شبکه اعتماد مبتنی بر نظام طایفه‌ای، قومی و فرقه‌ای را جایگزین آن نماید. شبکه‌های

1. Castells

اجتماعی مجازی فراهم‌کننده بستر توسعه هویت‌های برساخت‌شده و حرکت‌های مطالبه‌جویانه قومی و فراقومی می‌باشند (فکوهی، ۱۳۸۸). به‌عنوان نمونه کشور ترکیه در حوزه قومی‌گرایی، ماهواره ترک‌ست را با بیش از ۲۰۰ شبکه به زبان ترکی راه‌اندازی کرده و تلاش می‌کند خود را الگوی پیشرفت کشورهای ترک زبان معرفی کند، به‌طوری که نمی‌توان از تأثیر این کشور بر کشورهای ترک و بالاتر از آن جهان ترک، شامل اقوام ترک از قزاقستان گرفته تا ازبک‌های افغانستان، از ترکستان شرقی (اویغور یورد) تا بالکان، از تاتارستان تا ترک‌های قشقایی در جنوب ایران و ... چشم‌پوشی کرد (صنعتی، ۱۳۹۹).

محرومیت نسبی^۱:

محرومیت نسبی عبارت است از اختلاف منفی میان انتظارات مشروع و واقعیت. هرچه امکانات پیشرفت و ارتقا در افراد و گروه‌های مرجع دیگر بیشتر باشد، انتظارات انسان‌ها بیشتر می‌شود و یک نوع احساس بی‌عدالتی نسبی به‌وجود می‌آید و هرچه امکان دستیابی به ارزش موردنظر یا ارتقای اجتماعی کمتر باشد، محرومیت نسبی نیز افزایش پیدا می‌کند و با توجه به ذهنی‌بودن این متغیر، مؤلفه‌ای کلان و ساختاری می‌باشد (گر، ۱۳۷۷: ۶۶). ناکامی افراد در دستیابی به اهداف و نوع درک آن‌ها از محرومیت نسبی، منجر به پرخاش و خشونت می‌شود. محرومیت زمانی رخ می‌دهد که مردم به چیزی میل کنند که آن‌را ندارند و خود را مستحق به‌دست آوردن آن بدانند و از طرفی به‌خاطر ناتوانی در تملک آن، خود را مقصر ندانند (هولندر، ۱۳۸۷: ۳۸۳). محرومیت نسبی تفاوت میان دو سطح زندگی شخص است؛ سطح زندگی که فرد در آن به‌سر می‌برد با سطحی که می‌بایست از آن برخوردار باشد (گیدنز، ۱۳۹۹: ۸۳).

موقعیت جغرافیایی:

از متغیرهای مهم مقایسه شهروندان در موضوع محرومیت نسبی و از متغیرهای اثرگذار در تکوین و شدت‌یابی هویت‌طلبی قومی می‌باشد. مُراد هم‌جواری جغرافیایی با مناطق، شامل قومیت مشابه و قرارگرفتن در جایگاه پیرامونی و دوری از مرکز است که پتانسیل مطالبات قومی را تقویت می‌کند (قادرزاده به نقل از اسکاریت^۲، ۲۰۱۸). از نظر برخی محققان، هم‌جواری جغرافیایی

1. Relative Deprivation
2. Scarrett

آذری‌ها، پتانسیل بروز منازعات قومی را افزایش می‌دهد. موقعیت جغرافیایی یکی از عوامل ثابت جغرافیایی در کنار وسعت خاک و وضعیت توپوگرافیک می‌باشد که در زمینه بحران‌های قومی نقش دارد (محمدزاده و مقصودی، ۱۳۹۷).

بازیگران قومی گرایی:

نیروها و بازیگران فرامنطقه‌ای این تحقیق، کشورهای آمریکا، عربستان، بعضی از کشورهای اروپایی از جمله سوئد، آلمان، انگلیس و رژیم صهیونیستی می‌باشد. نیروها و بازیگران منطقه‌ای ترکیه، جمهوری آذربایجان، روسیه و اخیراً عربستان سعودی می‌باشد. بازیگران منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای تمایل دارند تا از نیروی هویت‌های قومی به‌عنوان ابزاری در چانه‌زنی‌ها و برای بهره‌برداری از این ظرفیت‌ها در رقابت‌های منطقه‌ای استفاده کنند و تلاش می‌کنند تا ضمن مهار خیزش‌های هویتی و جلوگیری از تبدیل آن به تهدیدی علیه خود، به‌عنوان ابزاری علیه دشمنان استفاده کنند. این بازیگران کوشیده‌اند تا منازعات ژئوپلیتیکی خود با رقبای منطقه‌ای را حول شکاف‌های مذهبی و هویت‌های فرقه‌ای بازتعریف کنند.

به این ترتیب قومی‌گرایی و گرایش ملی - قومی با هدف جدایی‌خواهی و تجزیه‌طلبی اجتماعی - فرهنگی و تاریخی - سیاسی می‌باشد که در طول چند نسل ماندگاری داشته و ارزش‌های فرهنگی مشترکی را به‌وجود آورد و هدف نهایی آن، جدایی سرزمینی با هدف استقلال سیاسی یا الحاق به کشور همسایه با ویژگی‌های فرهنگی و اجتماعی مشترک می‌باشد. پدیده اجتماعی قومی‌گرایی در کشورهای چندقومیتی هم‌چون ایران که در طول تاریخ با دخالت بیگانگان قسمت‌هایی از سرزمین خود را از دست داده‌اند، بیشتر مشاهده می‌شود که با ارتباطات فرهنگی و رسانه‌ای و به‌خصوص تحریفات تاریخی بعد از جدایی از سرزمین اصلی خود گسترش یافته است. نیروهای فرامنطقه‌ای یا همسایگان زیادی خواه یا ترکیبی از نیروهای خارجی و نخبگان محلی، فعالیت‌های رسانه‌ای، روانی و سیاسی - اجتماعی بسیاری را در این راستا انجام می‌دهند که از طریق زور یا برنامه‌ریزی برای نقض حاکمیت ملی و بدون تصمیم همگانی انجام می‌شود. پان‌ترک‌ها با دشمن‌تراشی، تاریخ‌سازی و ایدئولوژی ملی‌گرایانه و توسعه‌طلبانه و حفظ هویت، زبان و مذهب، از ۱۵۰ سال پیش با حمایت و خط‌دهی حکومت‌های عثمانی و تزار روس و

در دهه‌های معاصر از طریق کشورهای ترکیه و شوروی و جمهوری آذربایجان به گرایش‌های جدایی‌طلبانه دست زده‌اند و پان‌آدریسم نیز نسخه ایرانی همین ایده می‌باشد. آنچه در مناطق آذری‌نشین جریان دارد، غلبه هویت‌طلبی فرهنگی بر قومی‌گرایی است که این موضوع در سایر مناطق کشور نیز معمول می‌باشد. نوعی احساس تعلق و تعهد اعضای یک جامعه به هنجارها، ارزش‌ها، زبان، دین، ادبیات، تاریخ و فرهنگ منطقه است که در بسیاری از این مؤلفه‌ها با سایر مناطق ایران و مناطق دیگری از کشورهای همسایه مشترک هستند که روزگاری نه‌چندان دور در ترکیب ایران قرار داشتند. شکل‌گیری هویت ملی در ایران متأثر از دوره‌های دیرین تاریخ ایران می‌باشد که مهم‌ترین شاخصه این هویت، تداوم سرزمینی، سیاسی و فرهنگی ایرانی با وجود گسست‌های کوتاه، از دوران باستان تا به امروز است.

در دهه‌های اخیر تحریک و پشتیبانی نیروها و قدرت‌های خارجی با موج‌سازی رسانه‌ای و حمایت‌های سیاسی، مالی، اطلاعاتی از رسانه‌های دیداری و شنیداری و شبکه‌های مجازی، تلاش کرده‌اند تا بر طبل قومی‌گرایی بکوبند و در این اوضاع همجواری جغرافیایی با مناطق مشابه و پیرامونی، ظرفیت بروز منازعات قومی را افزایش داده است. ضمن اینکه مقایسه‌های اجتماعی و محرومیت نسبی مردم این مناطق به خصوص شهرها و روستاهای مرزی نسبت به مرکزیت کشور، موجب شعله‌ورتر شدن گرایش‌های قومی شده است.

کشورهای آمریکا، عربستان، بعضی از کشورهای اروپایی و رژیم صهیونیستی، بازیگران منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای قومی‌گرایی در مناطق آذری‌نشین می‌باشند که از این پدیده در چانه‌زنی‌های سیاسی و بهره‌برداری‌های اقتصادی و امنیتی استفاده می‌نمایند.

روش پژوهش

روش‌شناسی تحقیق با استفاده از پارادایم گرنند تئوری^۱ استروس و کوربین^۲ و از نوع کیفی می‌باشد. از این روش برای شناسایی و استخراج عوامل مؤثر بر شکل‌گیری گرایش‌های قومی به‌عنوان مبنای کار استفاده می‌کنیم که با استفاده از شیوه‌های منظم گردآوری داده‌ها، برقراری

1. Grounded theory
2. Strauss and Corbin

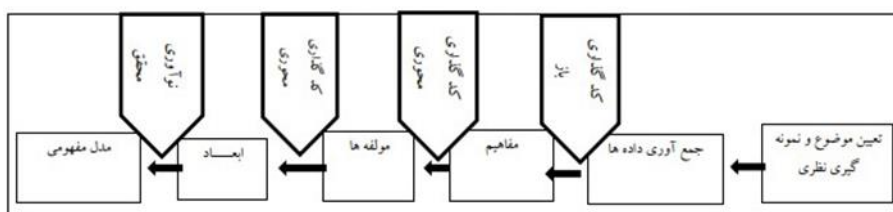
رابطه میان این مقوله‌ها و تبیین سیستماتیک داده‌های کیفی - هم‌چون مصاحبه‌ها و شیوه‌های مشاهده نظریه‌ای برای تبیین قومی‌گرایی - عرضه می‌شود. در این الگو، مقولات و مفاهیم را در سلسله روابطی به یک مقوله مرتبط ساختیم که شمایلی از شرایط و عوامل علی، شرایط زمینه‌ای، شرایط میانجی، راهبرد کنش و پیامدهای قومی‌گرایی در آن بیان شده‌اند. در این تحقیق از دیدگاه‌های کارشناسان و متخصصین موضوع و تحلیل مضمون برای تأیید اعتبار عوامل داخلی و خارجی استفاده شده است. اطلاعات درباره نظرات، اعتقادات، افکار، رفتارها یا ویژگی گروهی از طریق پرسش‌نامه و مصاحبه با متخصصین موضوع انجام گرفت. با توجه به حساس بودن موضوع و ضرورت مصاحبه با اصحاب علم و سیاست و فرهنگ که مصاحبه‌شوندگان بایستی افرادی مطلع و خبره کشوری باشند، در این بخش محقق به نظرسنجی از کارشناسان امر که از مقامات کشوری (استانداران، فرمانداران، نمایندگان مجلس) و انتظامی، اساتید دانشگاه، مدیران مراکز علمی قوم‌شناسی و خبرنگاران و از اتباع کشورهای همسایه هم‌زبان درباره سؤالات تحقیق و اعتبار الگو پرداخته و از طریق پیش‌آزمون و پس‌آزمون برای اعتبار بیرونی الگو استفاده کرده است.^۱

روش نمونه‌گیری با رویکرد هدفمند بود که در تمام مدت فرایند جمع‌آوری داده‌ها و انجام مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته و بدون ساختار، مورد توجه قرار گرفت. در این شیوه از نمونه‌گیری، تعداد سوژه‌های تحقیق از پیش مشخص نبودند و تا زمانی که مفهوم جدیدی از طریق مصاحبه با سوژه‌های تحت مطالعه به دست نیامده و اشباع نظری صورت نگرفته بود، مصاحبه‌ها ادامه یافت به طوری که این فعالیت در سه مرحله انجام شد. نمونه مطالعه در بخش کیفی تحقیق که با تکنیک دلفی انجام شد، ۳۰ نفر از کارشناسان و متخصصین حوزه مورد مطالعه بودند. تعدادی از

۱. آقایان دکتر حسن گلی، کارشناس ارشد روابط بین‌الملل و مدیر سابق مؤسسه فرهنگی آران؛ مقداد حسینی، مدیر واحد بین‌الملل شهید منتظری و پژوهشگر قفقاز؛ دکتر شیبانی، پژوهشگر و نویسنده تاریخ و ادبیات معاصر و حوزه قفقاز؛ دکتر فلاح‌زاده، نویسنده و کارشناس مباحث قومی‌گرایی، پژوهشگر و محقق حوزه قفقاز و ترکیه؛ دکتر شریف‌نژاد فرماندار سابق ارومیه و استاد دانشگاه؛ دکتر حقیقت‌پور استاندار سابق اردبیل و نماینده سابق مجلس و پژوهشگر و محقق مباحث قومی‌گرایی؛ دکتر کفاش، مدیر مؤسسه فرهنگی قفقاز، استاد دانشگاه امام حسین (علیه‌السلام)، پژوهشگر و مؤلف مباحث قفقاز؛ اسدی‌بیگی، دبیر اول اسبق سفارت ایران در گرجستان و کارشناس و پژوهشگر مسائل قفقاز؛ مهندس ثابت، مدیرعامل مؤسسه بین‌المللی آران‌نیوز، محقق و پژوهشگر قفقاز و اسکندر حسین‌زاده، مدیر مؤسسه فرهنگی نور جمهوری آذربایجان، محقق و مترجم، از جمله کارشناسانی بودند که در مصاحبه‌های تحقیق مشارکت داشتند.

■ واکاوی پدیده قومی‌گرایی؛ ریشه‌ها و پیامدها در مناطق آذری‌نشین

کارشناسان به روش هدفمند انتخاب و حضوری، ارتباط مجازی آنلاین مصاحبه شدند. برای اطمینان از سنجش درست ابزار جمع‌آوری، از اعتبار صوری استفاده شد. پرسش‌نامه اولیه، تنظیم و برای اظهار نظر در اختیار اساتید راهنما، مشاور و سایر کارشناسان فن قرار گرفت. قابلیت اعتماد با تکنیک ممیزی (صاحب‌نظران حوزه پژوهش) بر کدگذاری، مفهوم‌سازی، استخراج مقولات و برداشت‌های محقق، سنجیده شد. در زاویه‌بندی نظری از رویکردهای مرتبط در مرحله توسعه مفاهیم حساس، تنظیم نظام مقولات و تحلیل و تفسیر نتایج استفاده گردید.

شکل ۱. فرایند اجرای نظریه داده‌بنیاد

در مرحله کدگذاری باز^۱، داده‌های مربوط به پدیده قومی‌گرایی با بررسی دقیق و موشکافانه نام‌گذاری، مقوله‌بندی و مفهوم‌سازی شدند. داده‌ها با تبدیل مصاحبه‌ها به متن مستندساز به صورت جمله به جمله، جداسازی و درنهایت با تحلیل خطبه‌خط، داده‌های خام شکل گرفت و پس از حذف موارد غیرمرتبط و مقایسه‌های پایا و مراجعه مکرر به داده‌ها، فرایند مقوله‌بندی، گروه‌بندی مفاهیم در سطحی بالاتر و انتزاعی‌تر برای دست‌یابی به مقوله‌ها آغاز شد. در جریان این کار هر مفهوم با مفاهیم قبل یا بعد از خود و با کل مفاهیم موجود تطابق داده و براساس همانندی، مقوله‌ها به شرح جدول ۱ ساخته شدند.

1. Open Coding

نشریه علمی آفاق امنیت

جدول ۱. مفاهیم و مقولات استخراج شده از داده های کیفی

ردیف	مفاهیم	مقولات
۱	پیوند عوامل خارجی و داخلی، ضعف رابطه حکومت با مردم، تأثیر نیروهای خارجی	پیوند عوامل داخلی و خارجی
۲	حمایت مالی و سازمان دهی خارجی، نقش سیاسیون کشورهای همسایه	سازمان دهی و منشأ خارجی
۳	قوم دوستی پدیده ای درونی، منشأ مشترک نژادی آذربایجان با ایران، قوم گرایی بار معنایی منفی ندارد	درونی بودن قوم دوستی
۴	انسجام ملی در ذیل قومی گرایی، نقش تنوع فرهنگی اقوام در امنیت ملی، وجود دائمی قوم دوستی	انسجام فرهنگی اقوام
۵	ناعدالتی در بهره برداری از سرمایه ملی، فقر فرهنگی، ضعف ساختاری	بستر سازی عوامل داخلی
۶	وحدت اقوام با مراودات فرهنگی، نقش سفیران فرهنگی در رفت و آمدها	مراودات فرهنگی - اجتماعی
۷	مراسم اربعین و امت سازی، تأثیر باورهای مذهبی و نمادهای شیعی در وحدت ملی	امت سازی مذهب
۸	قومی گرایی پدیده ای جدید و ابداعی آمریکا، عربستان، کشورهای اروپایی، و پروژه مهم اتاق فکر صهیونیست ها	اتاق فکر صهیونیزم و غرب
۹	قومی گرایی ابزار فشار ترکیه، آذربایجان، نقش سرویس های اطلاعاتی در سوء استفاده از دانشجویان و ورزشکاران	کشورهای هم زبان همسایه
۱۰	انسجام رسانه ای خارجی، شبکه های دیداری، شنیداری و فضای مجازی	موج سازی رسانه های خارجی
۱۱	مقایسه با پیرامون، واگرایی با القای حس تبعیض، توسعه نامتوازن مناطق قومی	احساس محرومیت نسبی
۱۲	مردان جوان، مجردان، دانشجویان، بیکاران، کم سوادان، حاشیه شهرها، شبه روشن فکران، خبرنگاران	مشخصات جمعیتی قومی گراها
۱۳	هیجان داخلی دانشجویی و دانش آموزی، دانشجویان تحصیل کننده ایرانی در کشورهای همسایه	هیجانان و خط دهی دانشجویی
۱۴	نخبگان و دانش آموختگان خارج، مرجع فکری، چاقوی دوله سلبریتی ها، بهره برداری خارجی	پاشنه آشیل نخبگان

■ واکاوی پدیده قومی‌گرایی؛ ریشه‌ها و پیامدها در مناطق آذری‌نشین

ردیف	مفاهیم	مقولات
۱۵	مهندسی و سیاست‌گذاری ارتباطات، فضای مجازی، نمایش تبلیغاتی، تحریفات تاریخی، سطح دسترسی	چالش‌سازی رسانه‌های قومی‌گرا
۱۶	تهدید پرشدت، پیوست امنیتی، فاصله مردمی، آتش فتنه‌گرایی	سیاسی - امنیتی
۱۷	موقت، کم‌استمرار، آتش زیر خاکستر	غیردائمی مقطعی
۱۸	عدم قناعت برنامه‌ای، ناتوانی، بلا تکلیف، فاقد راهبرد، غیر جوان‌گرا، کم‌مخاطب	ضعف رسانه‌ای محلی
۱۹	بی‌خبری و بی‌تدبیری مدیران، حاشیه‌سازی، جلسات قومی‌گرایان، هیجانات موقتی، فرصت و تهدید	باشگاه‌های ورزشی
۲۰	ایران‌دوستی، متدین‌ولایی، وحدت‌گرا، اعتراضات غیرتجزیه‌طلبانه، شائبه‌های ضعیف قومی	ایرانی شیعه هویت‌طلب
۲۱	فراموشی تاریخی، خلأ بازگویی واقعیات، تابوسازی در آموزش تاریخ، ضعف آموزش و اطلاع‌رسانی	ضعف آموزش حقایق تاریخی
۲۲	فاقد قدرت بسیج مردمی، موج‌سواری در فرصت‌ها	موج سواری قومی‌گرایان
۲۳	تنویر افکار عمومی، برجسته‌سازی یکپارچگی و منافع ملی، تشکل‌های مردم‌نهاد، مدیریت نهادهای مدنی و رسانه	آگاه‌سازی برای وحدت ملی
۲۴	پژوهش‌های علمی - فرهنگی، برنامه‌های تاریخی به مراکز علمی، توجه به فضای مجازی، نشریات و رسانه محلی	اقدامات جامعه‌شناختی
۲۵	مقابله با نیروهای خارجی و عوامل داخلی، مقابله با تحریفات، دیپلماسی فعال بین‌المللی، مذاقه در احراز صلاحیت‌ها	مقابله امنیتی
۲۶	مقابله با تمسخر اقوام، تقبیح و تشریح نژادپرستی، تصویب قوانین عادی مطابق با قانون اساسی برای مناطق قومی	آسیب‌شناسی
۲۷	زیارت اربعین، اعتقادات دینی، تقویت شعائر اسلامی، پررنگ‌کردن فرهنگ اسلامی - ایرانی	مراودات فرهنگی
۲۸	جذب سلبریتی‌ها، توسعه ارتباط با روحانیون، هیئت‌های مذهبی و بسیج، مشارکت فکری و فرهنگی نخبگان	ظرفیت‌های خواص
۲۹	عدالت حاکمیتی، سرمایه‌گذاری اقتصادی، کاهش بیکاری، مبارزه با تبعیض	عدالت محوری

ردیف	مفاهیم	مقولات
۳۰	هویت‌خواهی در چارچوب ایرانی - اسلامی	هویت‌طلبی فرهنگی
۳۱	تغییر نگاه از تهدیدمحور به فرصت‌محور بودن اقوام در اندیشه مدیریتی	فرصت‌سازی
۳۲	تهدید، امنیت و وحدت ملی، تمامیت ارضی و دخالت خارجی، کاهش اقتدار ملی، انحراف تمرکز نیروهای امنیتی	فروپاشی اقتدار ملی
۳۳	واگرایی از حاکمیت، تجزیه‌طلبی، ائتلاف با جریان نفاق، افزایش تنش‌های اجتماعی، احتمال جنگ مسلحانه	جدایی‌طلبی
۳۴	کاهش مقبولیت و مشروعیت نظام، پراکندگی جمعیتی، کاهش اعتماد عمومی، تقویت آسیب‌های اجتماعی	مشروعیت و مقبولیت
۳۵	چالش‌های متعدد در سازمان‌های فرهنگی، آموزشی و رسانه‌ای نظام و امنیتی شدن جامعه	چالش‌های اجتماعی
۳۶	لطمه به باورهای اعتقادی و فرهنگ اسلامی	تضعیف باورهای فرهنگی
۳۷	شکاف در سپهر سیاسی کشور با پیوند فعالان قومی با جریان‌های تندرو و نفاق	واگرایی فرهنگی، اجتماعی اقوام

شرایط علی پژوهش

ازمنظر کارشناسان شرایط علی این‌گونه توصیف می‌شود:

قومی‌گرایی مسأله‌ای چندوجهی بوده و عوامل زیادی در ظهور آن نقش دارد. بحران‌های تابلودار دهه‌های گذشته، محصول پیوند خسارت‌آفرین دو عامل خارجی و داخلی بوده است. ازمنظر داخلی، قومی‌گرایی حاصل فراموشی تاریخی است و تحریکات خارجی و تبلیغات متکی بر قدرت‌های بیرونی، بخش عمده‌ای از فاجعه را سازمان‌دهی و در متورم‌سازی آن تأثیر دارند که به‌صورت قومی‌گرایی سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی خود را نشان می‌دهد و از یک پدیده ذهنی توهم توطئه به یک پدیده عینی بدل گردیده است. قومی‌گرایی منشأ خارجی دارد و ضعف اقتدار حکومت تشدیدکننده آن می‌باشد. البته آذربایجان منشأ قومی و نژادی مجزا با کل ایران ندارد و زبان ترکی فصل افتراق آن با سایر اقوام است و بر پایه اختلاف زبانی نمی‌توان نهضت

1. Basis condition

قومی‌گرایی تولید کرد. رابطه معناداری بین ضعف حکومت مرکزی و نقش نیروهای خارجی وجود دارد. ساده‌لوحی است اگر فکر کنیم که نیروهای حکومتی و غیرحکومتی بیگانه در قومی‌گرایی نقش ندارند. جریان‌های قومی‌گرایی اگر تأمین مالی خارجی نداشته باشد، یک ماه نیز دوام نمی‌آورند.

قومی‌گرایی تحت تأثیر اندیشمندان صهیونیسم و لایه‌هایی از سیاست خارجی آمریکا بوده و تقویت و مهندسی حرکت‌های قومی‌گرایانه در شمال غرب ایران از سیاست‌های رژیم صهیونیستی در بستر پان‌آدریسم بوده است.

کشورهای همسایه در بهره‌برداری از توریسم با تفکرات و سیاست‌های قومی موفق بوده‌اند. سیل گردشگران ایرانی به ترکیه و جمهوری آذربایجان در میان‌مدت به فراگیری گفتمان قومی‌گرایانه در شمال غرب کشور کمک خواهد نمود. به دلیل آسیب‌پذیری‌های موجود در مراودات، موازنه فرهنگی ایران منفی بوده و اگر کنش‌های مذهبی پررنگ شود، رفتارها و گفتمان قوم‌گرایی تضعیف خواهد شد. روابط با کشورهای همسایه اگر در بستر منافع دو کشور تنظیم شود و عادی‌سازی و غیرامنیتی‌سازی نهادینه گردد، جریان قومی‌گرا قدرت مانور کمتری خواهد داشت؛ اما اگر تنش شود، مانور جریان قومی‌گرا بیشتر می‌شود.

ارتباطات فرهنگی نقش مهمی در هم‌گرایی و واگرایی دارد و اگر در قالب یک رگسیون آماری آورده شود، تأثیرات مقطعی و بعضاً مستمر خود را خواهد داشت که می‌تواند مثبت و یا منفی باشد. هویت تاریخی - سیاسی جمهوری آذربایجان بر مبنای نگاه قومیتی شکل گرفته و امروزه گرچه دولتمردان اصلی این کشور آشکارا در این حوزه چندان ایفای نقش نمی‌نمایند؛ اما سیستم فرهنگی و آموزشی این کشور بر مبنای پان‌آدریسم مدیریت می‌گردد. ترکیه و جمهوری آذربایجان حمایت آشکاری از عوامل و جریان‌های قومی‌گرا با برگزاری نشست‌های ویژه، حمایت رسانه‌ای و صدور بیانیه‌های مختلف و حمایت در سازمان‌های بین‌المللی به اصطلاح حقوق بشری انجام می‌دهند.

عوامل داخلی و مباحثی چون پان‌ایرانیسم به عنوان عوامل سوخت‌رسان (عمدی و سهوی) به‌شمار می‌روند. در کشورهای در حال توسعه، هر دو مؤلفه تأثیرگذار است؛ ولی اصل بر ضعف سیستم حکومت داخلی است که با عدم توازن بین اقوام مختلف موجب بدبینی افراد آن جامعه

شود و موجب به وجود آمدن تنش و در نهایت منجر به تضاد قومی شود. ضعف سیستم داخلی و عدم توجه به نیازهای فرهنگی اقوام و بهانه ملی‌گرایی از معضلات دائمی ساختار سیاسی کشورهای موزائیکی است. در ایران با وجود هفت قوم مهم، فعال‌ترین شکاف قومی مربوط به آذری‌زبان‌ها می‌باشد.

نخبگان علمی، سیاسی، ورزشی، مذهبی، تحصیل‌کردگان سطوح عالی داخل کشور و بازگشتگان خارج از کشور، می‌توانند نقش پررنگی در روشنگری ایجاد کنند.

شرایط زمینه‌ای^۱ پژوهش

کارشناسان، شرایط زمینه‌ای اینگونه توصیف می‌کنند:

قومی‌گرایی پدیده‌ای ذاتی و از هویت‌های اصلی انسان‌ها است و باعث ایجاد وحدت، همبستگی و عامل دفاع از مرز و بوم کشور است. پدیده‌ای داخلی و ناشی از حس تعلق افراد به نژاد و قوم خاص که فی‌نفسه در تمامی اقوام وجود دارد. مسائل قومی امری مستمر و دائمی است و اگر به شکل صحیح هدایت شود، پدیده‌ای برای دفاع از تاریخ و فرهنگ خواهد بود. وحدت و انسجام فرهنگی - ملی اقوام در ایران به دلیل پیشینه تمدنی و فرهنگی، اهمیت زیادی دارد. در جنگ تحمیلی هشت‌ساله نیز اقوام مختلف در کنار هم در مقابل دشمن ایستادند. آذری‌ها، ایرانی شیعه هویت طلب هستند. اکثریت قریب به اتفاق خود را ایرانی، شیعه و ترک‌زبان می‌دانند. تفکر تجزیه فقط در بین تعداد کمی که با محافل قوم‌گرای خارجی ارتباط دارند، دیده می‌شود و هویت‌طلبی و لزوم احترام نظام به مؤلفه‌های فرهنگی و هویتی محلی غالب است.

قومی‌گرایی در مناطق آذری در حال تبدیل به پروسه اجتماعی و هویتی فرهنگی است. مردم طرفدار هویت‌طلبی فرهنگی هستند تا جدایی‌طلبی. رفتارهای تجزیه‌طلبانه تاکنون به گفتمان غالب تبدیل نشده است. عمق نگاه و تفکر مردم در لایه‌های درونی هویت‌طلبی است؛ اما وقتی برجسته می‌گردد، باعث استحاله هویت قومی در هویت ملی می‌گردد.

1. Background conditions

احساس محرومیت نسبی، القای حس تبعیض، و توسعه نامتوازن مناطق قومی از شرایط زمینه‌ای می‌باشند. نگاه تهدیدمحور بخش‌هایی از سیستم مدیریتی کشور به مسأله اقوام، توزیع ناعادلانه درآمدها از مؤلفه‌های داخلی می‌باشند؛ اما تبلیغات گسترده رسانه‌ها با موج‌سازی‌های رسانه‌ای فرامرزی با هدف ایجاد واگرایی صورت می‌گیرد. شهرهای مشهور کشورهای هم‌زبان هم‌چون استانبول و باکو مقایسه می‌گردد تا از جهات اقتصادی، رفاهی، فرهنگی، و ... برجسته نشان داده شود و با مقایسه شهرهای مناطق آذری‌نشین با آن شهرها، زنگ خطر واگرایی زده می‌شود. شاخص‌های جمعیتی قومی‌گرایی متنوع است. در تمامی سطوح این تمایلات دیده می‌شود؛ ولی اهداف هر گروه متفاوت می‌باشد. قومی‌گرایی در میان تحصیل‌کردگان، جوانان و نوجوانان بیشتر رواج دارد و از طریق آن‌ها به بدنه سایر افراد جامعه سرایت می‌کند و از افراد ناآگاه و بعضاً بی‌سواد با تبلیغات سوء، یارگیری می‌نمایند. تمایلات در مردان بیشتر از زنان، مجردان بیشتر از متأهلین، غیرشاغلین بیشتر از شاغلین می‌باشد. سیاهی‌لشکر افکار قومی‌گرایانه، مناطق حاشیه‌ای، اقشار آسیب‌پذیر فرهنگی و مادی هستند.

شرایط مداخله‌گر و میانجی^۱

موج‌سازی رسانه‌ای که از ابزارهای حرفه‌ای و منسجم عوامل خارجی و داخلی می‌باشد، در همراهی مردم و حتی مسئولین، نمایندگان مجلس، ایجاد بحران‌های اجتماعی و سیاسی و تحریک اقوام، تحریف حقایق فرهنگی و تاریخی سرزمینی تأثیر دارد. رسانه‌های محلی بسیارضعیف، بی‌نظم و فاقد توان و مخاطب هستند. تاریخ ایران به‌درستی آموزش داده نمی‌شود. قشر عظیمی از مردم به برنامه‌های ملی و محلی اقبال ندارند و درصد کمی از جامعه از رسانه ملی استفاده می‌کنند؛ اما در مقابل، رسانه‌های قومی یا همسایگان هم‌زبان تلاش می‌کنند خلاهای هویتی را پر کنند. متولیان باشگاه‌های ورزشی به‌دنبال تثبیت مدیریت خود هستند و از احساسات هیجانی مردم بهره‌برداری می‌کنند و قومی‌گرایان نیز از نمادهای قومی و پرچم دیگر کشورها سوءاستفاده می‌کنند و از نقش نیروهای خارجی و مسائل قومی‌گرایی بی‌اطلاع هستند. آتش‌زدن پرچم ایران،

1. intervening conditions

نمایش پرچم جعلی آذربایجان واحد، انعکاس شعارهای ضدمقاومتی ترکیه در مسابقات، شعارهای ضددینی و ... نشان‌دهنده نفوذ عوامل قومی‌گرای بیگانه می‌باشد. تیم تراکتورسازی نمونه داخلی باشگاه بارسلونا در منطقه جدایی طلب کاتالونیای شده و زمینه انجام تجمع بزرگی را در اختیار تجزیه‌طلبان قرار داده است.

کنش و تعامل (راهبردها)^۱

قومی‌گرایی در منطقه آذربایجان تهدید پرشدت و نزدیک است و در صورت عدم برخورد اصولی، پیوست امنیتی بر کشور تحمیل خواهد کرد و می‌تواند به ایجاد فاصله بین مردم و مسئولان و آتش‌فتنه قومی‌گرایی در سایر نقاط کشور شود.

تلاش همه‌جانبه علمی، فرهنگی، سیاسی و امنیتی لازم است و مرز هویت‌خواهی مطلوب با لحاظ واقعیت‌ها و تهدیدها باید معلوم شود.

تقویت اعتقادات دینی، مبارزه عملی با تبعیض و تبدیل نگاه تهدیدمحور به فرصت‌محور در اندیشه مدیریتی، مشارکت در تعامل با کشورهای پیرامونی، عدم انفعال در مناسبات خارج، تقویت روابط دانشگاهی با همسایگان، ایجاد ابر رسانه مؤثر و برخورد غیرامنیتی با موضوع بازنگری در محتوای کتب درسی علوم انسانی، ساخت برنامه‌های تاریخی، تبیین دیدگاه‌های دینی به اقوام، برگزاری نشست‌های علمی، تنویر حقایق تاریخی در فضای مجازی، از دیگر راهبردها می‌باشد. حکومت باید دست به پاکسازی نمایندگان و نهادهای مدنی و احزاب و گروه‌ها و نشریات و رسانه‌ها باید از عوامل قومی‌گرا بزند. هشدارهای دیپلماتیک به حامیان قومی‌گرایی داده شود و از انتشار برنامه‌های رسانه‌ای تحقیرآمیز ممانعت گردد. اولویت تنوع فرهنگی، تهیه برنامه‌های هویت‌خواهی، برجسته‌سازی نقش آذری‌ها در هویت ملی - فرهنگی و تقویت مجموعه‌های مردم‌نهاد از راهبردهای مهم می‌باشد.

1. Strategy

پیامدها^۱

اگر با مسأله قومی‌گرایی برخورد هوشمندانه نشود، امنیت ملی، تمامیت ارضی و یکپارچگی ملت تهدید می‌شود. تشدید و انفعال قومی‌گرایی علقه‌های فرهنگی - سیاسی مردم این مناطق با نظام سیاسی را کاهش می‌دهد و پیوند بین فعالان قومی با جریان‌ات تندرو اصلاح‌طلب در سپهر سیاسی کشور موجب شکاف بین جبهه نیروهای انقلاب و بخش عمده‌ای از مردم می‌شود. قومی‌گرایی ظرفیت تبدیل مسأله به تهدید است. با ظهور وهابیت و اخوانی‌ها به‌عنوان دشمن اصلی و محلی جبهه مقاومت و انقلاب اسلامی، به‌نظر می‌رسد ترکیه و اسرائیل درصدد هستند تا از ابزار قومی‌گرایی علیه ایران استفاده کنند. قومی‌گرایی برای هیچ کشوری پیامدهای مثبت ندارد؛ اما باید عوامل و شرایط این پدیده اجتماعی - فرهنگی احصا و برنامه راهبردی طراحی گردد.

کدگذاری محوری^۲

روابط میان مقوله‌ها، زیرمقوله‌ها و مفاهیم به‌کاررفته از داده‌ها، به شیوه‌ای جدید با فرایند ارتباط مقوله‌ها به مقوله‌های فرعی انجام شد که شامل شرایط علی، زمینه‌ای، میانجی، راهبردها و پیامدها است که در جدول ۲ آمده است.

جدول ۲. مؤلفه‌ها، مفاهیم و مقولات منتج از کدگذاری محوری

مقولات	مفاهیم	مؤلفه‌ها
پیوند عوامل داخلی و خارجی	پیوند عوامل خارجی و داخلی، ضعف رابطه حکومت با مردم، تأثیر نیروهای خارجی	شرایط علی
سازمان‌دهی و منشأ خارجی	حمایت مالی و سازمان‌دهی خارجی، نقش سیاسیون کشورهای همسایه	
مراودات فرهنگی - اجتماعی	مراودات فرهنگی - اجتماعی، دانش‌آموختگان خارج، سفیران فرهنگی، چاقوی دولبه سلبریتی‌ها	
اتاق فکر صهیونیسم و غرب	نقش مستند نیروهای فرامنطقه‌ای آمریکا، عربستان، اروپا و پروژه ابداعی اتاق فکر صهیونیسم و غرب	
	نقش سرویس‌های اطلاعاتی و رسانه‌ای ترکیه و جمهوری آذربایجان،	

1. Consequences
2. Axial Coding

مقولات	مفاهیم	مؤلفه‌ها
کشورهای هم‌زبان همسایه نخبگان؛ پاشنه آشیل سرویس‌های سیاسی و امنیتی عوامل فرهنگی، اقتصادی و داخلی	نقش سرویس‌های اطلاعاتی و رسانه‌ای ترکیه و جمهوری آذربایجان، بهره‌برداری از دانشجویان و ورزشکاران نخبگان پاشنه آشیل قومی‌گرایی، مرجع فکری و اعتقادی، بهره‌برداری‌های سرویس‌های خارجی سرویس‌های سیاسی و امنیتی، تهدید پرشدت، پیوست امنیتی، ایجاد فاصله مردمی، آتش فتنه‌گرایی عوامل داخلی شامل ناعدالتی در سرمایه ملی، فقر، ضعف سیاسی و تبعیض بسترساز دخالت خارجی	شرایط علی
موج‌سازی رسانه‌های خارجی ضعف رسانه‌های محلی موج‌سواری در ورزش غیردائمی مقطعی قومی‌گرایی	انسجام رسانه‌های خارجی در موج‌سازی، مهندسی اطلاعات برای قشر خاکستری ضعف و انفعال رسانه‌های ملی و محلی، ضعف آموزش و فراموشی تاریخی باشگاه‌های ورزشی محل تجمع قومی‌گرایان، موج‌سواری قومی‌گراها، بی‌تدبیری مدیران حاشیه‌ساز، هیجانانگیز موقتی، فرصت و تهدید	شرایط میانجی
درونی یودن قوم دوستی انسجام ملی - فرهنگی اقوام ایرانی شیعه‌هویت طلب ویژگیهای جمعیتی قومی‌گرایی شائبه‌های ضعیف قومی‌گرایی محرومیت نسبی	قوم‌دوستی پدیده‌ای درونی، عدم بار معنایی منفی قوم‌گرایی، منشأ نژادی مشترک اقوام ایرانی انسجام اقوام ذیل مفهوم ملی‌گرایی، تنوع فرهنگی و افزایش امنیت ملی آذربایجان؛ ایران‌دوست شیعه‌هویت‌طلب، وحدت‌گرا، خط قرمز به نام میهن، هیجانانگیز دانشجویی قومی‌گرایی در مردان جوان، مجردان، بیکاران، کم‌سودان، حاشیه شهرها و شبه‌روشنفکران بیشتر است. اعتراضات غیرتجزیه‌طلبانه، غیردائمی مقطعی، آتش زیر خاکستر، اقشار خاص محرومیت نسبی (مقایسه با پیرامون، واگرایی با القای حس تبعیض، توسعه نامتوازن مناطق قومی)	شرایط زمینه‌ای

مقولات	مفاهيم	مؤلفه‌ها
<p>تنوير افكار عمومى آسيب‌شناسى تقويت شعائر اسلامى عدالت محورى مقابله سياسى - امنيتى اقدامات جامعه‌شناختى يكپارچگى، وحدت ملى عدالت اجتماعى هويت‌سازى ملى - فرهنگى</p>	<p>آگاه‌سازى مردم نسبت به وحدت ملى، يكپارچگى اجتماعى، امنيت و منافع ملى مدىريت نهادهای مدنى، مردم‌نهاد و رسانه‌ها، اساتيد و سلب‌ريتى‌ها، هيات‌های علمى - فکرى تدابير جامعه‌شناختى؛ پژوهش‌ها و برنامه‌های علمى - تاريخى، آسيب‌شناسى اجتماعى مدىريت فضاى مجازى و رسانه‌ها در تقبيح قومى گرايى و تمسخر اقوام، تحريرف تاريخى مقابله و مدىريت امنيتى نيروهای خارجى و عوامل داخلى، مذاقه در احراز صلاحيت‌ها تقويت شعائر اسلامى مثل زيارت اربعين، مراودات مذهبى، غناى فرهنگ دينى - ايرانى توسعه ارتباط با علمای دينى، بسيج، مشارکت فکرى و علمى با تحصيل‌کردگان عدالت حاکميتى در سرمايه‌گذارى اقتصادى، کاهش بيکارى، مبارزه با تبعيض تقويت هويت‌طلبى فرهنگى - ملى در چارچوب ايرانى - اسلامى در مقابل قومى گرايى</p>	<p>راهبردها</p>
<p>مشروعيت و مقبوليت شکاف در اقتدار ملى واگرايى و جدايى‌طلبى تضعيف باورها، چالش اجتماعى</p>	<p>کاهش مشروعيت و اقتدار ملى، تهديد امنيت اجتماعى و امنيتى شدن جامعه تجزيه‌طلبى، واگرايى اقوام از حاکميت، شکاف در سپهر سياسى ائتلاف با جريان نفاق شکاف در وحدت ملى با افزايش تنش‌ها، احتمال جنگ مسلحانه و دخالت خارجى چالش‌های اجتماعى، فرهنگى، رسانه‌ای، آسيب‌های اجتماعى، تضعيف باورهای مذهبى</p>	<p>پیامدها</p>

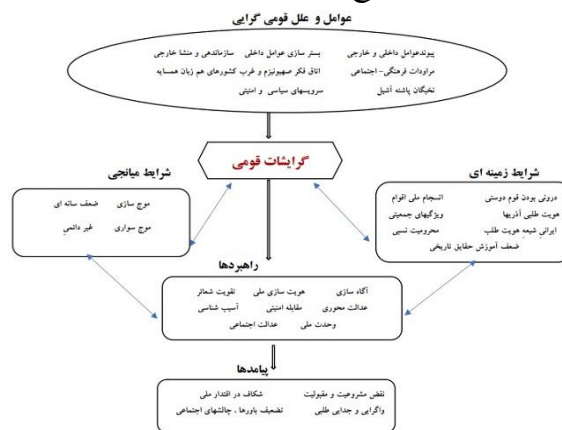
بحث و استنتاج نظری

پژوهش قومی‌گرایی در مناطق آذری‌نشین به‌عنوان مسأله‌ای فرهنگی - اجتماعی که می‌تواند یکپارچگی اجتماعی را تهدید کند، با اتخاذ رویکرد کیفی و روش‌مبنایی و در پاسخ به سؤالات پنج‌گانه مدل پارادایمی‌گرندد تئوری براساس دیدگاه‌ها و تفاسیر کارشناسان انجام شد. کارشناسان معتقدند قومی‌گرایی موضوعی چندوجهی، چندعاملی و متأثر از عوامل داخلی، مداخلات نیروهای خارجی و تحریکات سرویس‌های سیاسی - امنیتی خارجی می‌باشد. طیف وسیعی از عوامل هم‌چون مراودات فرهنگی - اجتماعی و نقش دانش‌آموختگان و ورزشکاران، کشورهای فرامنطقه‌ای هم‌چون آمریکا، عربستان، اروپا و سرویس‌های اطلاعاتی و رسانه‌ای کشورهای همسایه نقش دارند. این پدیده، پروژه ابداعی و محصول اتاق فکر صهیونیسم و غرب بوده و نخبگان به‌عنوان پاشنه آشیل و مرجع فکری و اعتقادی قومی‌گرایی مؤثر هستند. ضمن اینکه عوامل داخلی هم‌چون ناعدالتی در سرمایه ملی، فقر، ضعف سیاسی، تبعیض و احساس محرومیت نسبی، بستری برای دخالت خارجی می‌باشند. البته قوم‌دوستی پدیده‌ای درونی بوده و بار معنایی منفی ندارد و منشأ فرهنگی و نژادی اقوام ایرانی مشترک می‌باشد.

اقوام ایرانی ذیل مفهوم ملت ایران انسجام می‌یابند و تنوع فرهنگی باعث افزایش امنیت ملی است. مناطق آذری‌نشین، ایران‌دوست شیعه‌هویت‌طلب، وحدت‌گرا بوده و مام میهن‌خط قرمز آن‌ها می‌باشد. هیجانات فصلی و غیردائمی، اعتراضات غیرتجزیه‌طلبانه و شائبه‌های ضعیف قومی‌گرایی، از شرایط زمینه‌ای می‌باشد که با هدف ایجاد فاصله اجتماعی و فتنه‌سازی، آتش زیر خاکستر می‌باشد که محرومیت نسبی، مقایسه با پیرامون، واگرایی با القای حس تبعیض و توسعه نامتوازن مناطق قومی، این شرایط را تشدید می‌کند. ضمن اینکه تمایلات قومی‌گرایی در مردان جوان، مجردان، بیکاران، کم‌سوادان، حاشیه‌شهرها و شبه‌روشن‌فکران بیشتر می‌باشد. انسجام رسانه‌های خارجی در موج‌سازی، مهندسی اخبار برای قشر خاکستری، تبدیل باشگاه‌های ورزشی به محل تجمع قومی‌گرایان، موج‌سواری در مراسم فرهنگی و انتخاباتی و در مقابل، ضعف و انفعال رسانه‌های ملی و محلی، ضعف آموزش و فراموشی تاریخی و بی‌تدبیری مدیران ورزشگاه‌ها، جزو شرایط مداخله‌گر قومی‌گرایی می‌باشد.

راهبردهای مقابله با قومی‌گرایی عبارتند از: تنویر افکار عمومی نسبت به وحدت ملی، یکپارچگی اجتماعی، امنیت و منافع ملی، مدیریت نهادهای مدنی مردم‌نهاد، رسانه‌ها، هیأت‌های علمی، سلبریتی‌ها، و هم‌چنین تدابیر جامعه‌شناختی شامل پژوهش‌ها و برنامه‌های علمی و تاریخی، آسیب‌شناسی اجتماعی، مدیریت فضای مجازی و رسانه‌ها در تقبیح قومی‌گرایی و تمسخر اقوام، تحریف تاریخی، مقابله، مدیریت امنیتی نیروهای خارجی و عوامل داخلی، مذاقه در احراز صلاحیت‌ها، تقویت شعائر اسلامی مثل زیارت اربعین، مراودات مذهبی، غنای فرهنگ دینی - ایرانی، توسعه ارتباط با علمای دینی، بسیج، مشارکت فکری و علمی با تحصیل‌کردگان، عدالت در سرمایه‌گذاری اقتصادی، کاهش بیکاری، مبارزه با تبعیض و در آخر تقویت هویت ملی در چارچوب ایرانی - اسلامی.

کاهش مشروعیت و اقتدار ملی، تهدید امنیت اجتماعی، امنیتی شدن جامعه، تجزیه‌طلبی، واگرایی اقوام از حاکمیت، شکاف در وحدت ملی و ائتلاف با جریان نفاق، افزایش تنش‌ها، احتمال جنگ و دخالت خارجی، چالش‌های اجتماعی - فرهنگی، رسانه‌ای، آسیب‌های اجتماعی و تضعیف باورهای مذهبی، می‌تواند پیامدهای این پدیده باشد. الگوی ذیل براساس برداشت‌های فکری، تفاسیر و تعاریف کارشناسان موضوع به‌دست آمد.

شکل ۲. عوامل و علل شکل‌گیری قوم‌گرایی

پیشنهادات

موهبت تنوع زیستی اقوام سرزمین ایران ذیل مفهوم وحدت ملی می‌تواند موجب انسجام اجتماعی، افزایش امنیت ملی، وحدت سرزمینی، حفظ خرده فرهنگ‌های مذهبی و قومی و زمینه مشارکت سیاسی، اقتصادی و فرهنگی اقوام را در برنامه‌های کلان توسعه کشور افزایش دهد. با مراودات فرهنگی و ارتباطات مردمی با همسایگان هم‌زبان می‌توان زمینه‌ساز حضور فرهنگی ایران شد و با رشد فرآیند خودآگاهی قومی و تلاش فرهنگی، دایره دیپلماسی عمومی کشور را تا شعاع منطقه‌ای تقویت نمود تا شکوفایی اقتصادی مناطق محروم و حاشیه‌ای کشور را فراهم آورد. ضمن اینکه آشنایی کامل اقوام ساکن در مرزها با جغرافیا و اقلیم خود، محافظت از مناطق مرزی را آسان می‌کند.

سیاست‌های عدم تمرکز و واگذاری اختیارات با دستگاه‌های محلی و منطقه‌ای، اتخاذ رهیافت‌های تنوع فرهنگی، تقویت روابط اجتماعی حکومت و اقوام، روشن‌گری نخبگان، بهره‌گیری از ظرفیت‌های مردم‌نهاد، تقویت چتر پوششی صداوسیما، بهره‌گیری از شیوه‌های آموزش چندفرهنگی در مراکز علمی و تنویر افکار عمومی برای نهادینه کردن واقعیات تاریخی، توسعه پایدار مناطق کم‌برخوردار اقتصادی، رفع تبعیض و کاهش تلقی محرومیت نسبی، پرهیز از به‌کاربردن ادبیات تحریک‌آمیز و تقویت رسانه‌های محلی، تقویت مؤلفه‌های هویت اسلامی، ایرانی و آذربایجانی و بالأخره انجام تحقیقات اجتماعی و آسیب‌شناسی مسائل قومی، پیشنهادات این پژوهش در مقابله با قومی‌گرایی و تقویت همبستگی اجتماعی می‌باشد.

فهرست منابع

منابع فارسی:

- ابراهیم‌آبادی، غلامرضا (۱۳۹۰)، نسبت هویت ملی و وحدت ملی در ایران، مرکز تحقیقات استراتژیک، شماره ۵۹، صص ۱۰۷-۱۳۸.
- احمدی، حمید (۱۳۹۳)، قومیت و قوم‌گرایی در ایران: افسانه و واقعیت، تهران، نشر نی.
- اسدی‌فرد، محمد و همکاران (۱۳۹۳)، نقش قوم‌گرایی در امنیت مناطق مرزی، مطالعات مرزی، شماره ۳، صص ۱۶۶-۱۳۷.
- آشنا، حسام‌الدین؛ روحانی، محمدرضا (۱۳۸۹)، هویت فرهنگی ایرانیان از رویکردهای نظری تا مؤلفه‌های بنیادی، فصل‌نامه تحقیقات فرهنگی، دوره ۳، ش ۴.
- بایبوردی، اسماعیل؛ کریمیان، علیرضا (۱۳۹۳)، جهانی‌شدن فرهنگ و تأثیر آن بر هویت ملی، فصل‌نامه علمی مطالعات روابط بین‌الملل، ش ۸.
- خسروی، علیرضا (۱۳۹۵)، تمایلات جدایی‌طلبانه در اروپا؛ ریشه‌ها و روندها، نشریه مطالعات راهبردی سیاست‌گذاری، ش ۲۱، صص ۱۶۴-۱۴۵.
- خوبروی پاک، محمدرضا (۱۳۸۰)، اقلیت‌ها، تهران، نشر و پژوهش شیرازه.
- رئیس‌نیا، رحیم (۱۳۷۹)، پان‌ترکیسم، تهران، بنیاد دایره‌المعارف اسلامی.
- زمانی، محسن (۱۳۹۴)، تکثرگرایی قومی راهی برای ایجاد وحدت و همبستگی ملی، مجموعه مقالات همایش ملی گفتمان اعتدال، ایلام.
- ساروخانی، باقر (۱۳۸۰)، دایره‌المعارف علوم اجتماعی، تهران، کیهان.
- صالحی‌امیری، سیدرضا (۱۳۸۵)، مدیریت منازعات قومی در ایران، تهران، مرکز تحقیقات استراتژیک مجمع تشخیص.
- صنعتی، محمدحسین (۱۳۹۹)، ترکیه و حضور فرهنگی در آسیای مرکزی، مرکز بین‌المللی مطالعات صلح، ۱۳۹۹/۰۵/۲۰.
- طالبی، ابوتراب؛ عیوضی، یاور (۱۳۹۴)، هویت‌طلبی قومی در فضای مجازی، نشریه برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی، ش ۱۶، صص ۱۷۲-۱۳۵.
- عبدی، عطاءالله؛ مقصودی، مجتبی (۱۳۹۲)، هم‌گرایی در آذربایجان، مطالعات ملی، بهار، شماره ۵۳، صص ۷۲-۵۱.
- عزیزی، ستار (۱۳۸۵)، حمایت از اقلیت‌ها در حقوق بین‌الملل، همدان، انتشارات نور علم.

نشریه علمی آفاق امنیت

- فکوهی، ناصر (۱۳۸۸)، اینترنت و هویت در پنج هویت قومی ایرانی، *مجله جهانی رسانه*، ش ۱، بهار و تابستان، صص ۸۹-۱۱۴.
- قادرزاده، امید؛ محمدزاده، حسین (۱۳۹۷)، مطالعه هویت‌طلبی قومی و سیاسی شدن قومیت، پژوهش‌های راهبردی مسائل، شماره ۱، بهار، ۴۲-۱۹.
- کاظمی، احمد (۱۳۸۵)، *پان‌ترکیسم و پان‌آدریسم*، تهران، مؤسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر.
- کاستلز، مانوئل (۱۳۸۵)، *عصر اطلاعات: اقتصاد، جامعه و فرهنگ*، ترجمه حسن چاوشیان، تهران، طرح نو.
- کرین، جولیت؛ استراوس، اتسلم (۱۳۹۰)، *مبانی پژوهش کیفی (فنون و مراحل تولید نظریه زمینه‌ای)*، ترجمه ابراهیم افشار، تهران، نشر نی.
- گر، تدرابرت (۱۳۷۷)، *چرا انسان‌ها شورش می‌کنند؟* ترجمه علی مرشدی‌زاد، تهران، پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- گیدنز، آنتونی (۱۳۷۶)، *جامعه‌شناسی*، ترجمه منوچهر صبوری کاشانی، تهران، نشر نی.
- مالشویچ، سنیشا (۱۳۹۱)، *جامعه‌شناسی قومی*، ترجمه یعقوب احمدی و حسین محمدزاده، کرمانشاه، انتشارات جهاد دانشگاهی.
- مقصودی، مجتبی؛ ارسیا، بابک (۱۳۸۸)، جایگاه گردشگری در تعمیق همبستگی ملی در ایران، *مطالعات ملی*، شماره ۳۷.
- محسنی‌تبریزی، علیرضا (۱۳۹۵)، *روش تحقیق کیفی در مکاتب تفسیری*، تهران، انتشارات اطلاعات.
- محمدزاده، حسین؛ شادرو، محمدرضا (۱۳۹۰)، عوامل مؤثر بر پیوستگی و گسستگی قومی، *فصلنامه علوم اجتماعی*، دوره ۱۸، شماره ۵۴، پاییز.
- محمدی، شعبان؛ رضایی، احمد (۱۳۹۷)، عوامل خارجی مؤثر بر قومیت‌گرایی از منظر پان‌ترکیست‌ها، *مطالعات اجتماعی اقوام*، دوره ۱، ش ۲، ۵۶-۲۹.
- نورانی، محمود؛ علی‌نیا، یاور (۱۳۹۴)، *بررسی و مطالعه تنگناها و چالش‌های قومی در ایران*، مجموعه مقالات هشتمین کنگره ایران، همدلی اقوام ایرانی انسجام و اقتدار ملی، سندج، انجمن ژئوپلتیک ایران.
- هولندر، ادوین پل (۱۳۷۸)، *روان‌شناسی اجتماعی: رهبری و قدرت تأثیر ارتباط جمعی بر افکار عمومی*، ترجمه احمد رضوانی، مشهد، به‌نشر.
- یونانسیان ایساک، رویدادی تلخ در تاریخ معاصر، ۱۳۹۷/۰۲/۰۸ شماره مسلسل:
- www.cgie.org.ir/fa/news/214314
- یوسفی، علی؛ اصغرپور ماسوله، احمدرضا (۱۳۸۸)، قوم‌مداری و اثر آن بر روابط بین قومی در ایران، *دانشنامه علوم اجتماعی*، دوره ۱، شماره ۱.

منابع انگلیسی:

- Aguwa, Jude C. (1997), "Religious Conflict in Nigeria: impact on Nation Building".
Dialectical
Anthropology, Vol 22: 335-351.
- Cornell, S. E. (2002). "Autonomy as a Source of Conflict Caucasian Conflicts in Theoretical
Perspective". World Politics. No 54. pp 245-276.
- Gobineau J.A. (1980), "Trois ans en Asie, Ed. A.M. Metalie. Paris
- Gurr, Ted Robert (1970) "Why Men Rebel, Princelon". n. g. Princeton University
- Harris, Jerry Harri. (2009). The Nation in the Global Era: Conflict and Transformation Brill
- Hechter, Michael. (1992). "The dynamic of secession". Acta Sociologica. No 35. pp 267-283.
- Malesevic, S. (2004). "The Sociology of Ethnicity". Sage. London Matthiesen
Rational, Natural and Open system Perspectives, New York, Prentice Hall.
- Smith; J. P. (2000). "The new Immigrant Survey Pilot". (NIS-P) Overview and New Finding
about US, etal. Demography. Volume 37, number 1.

